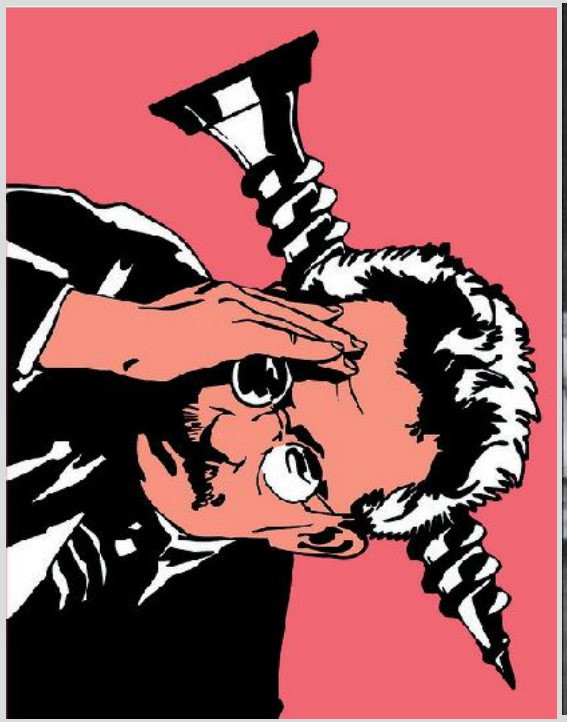

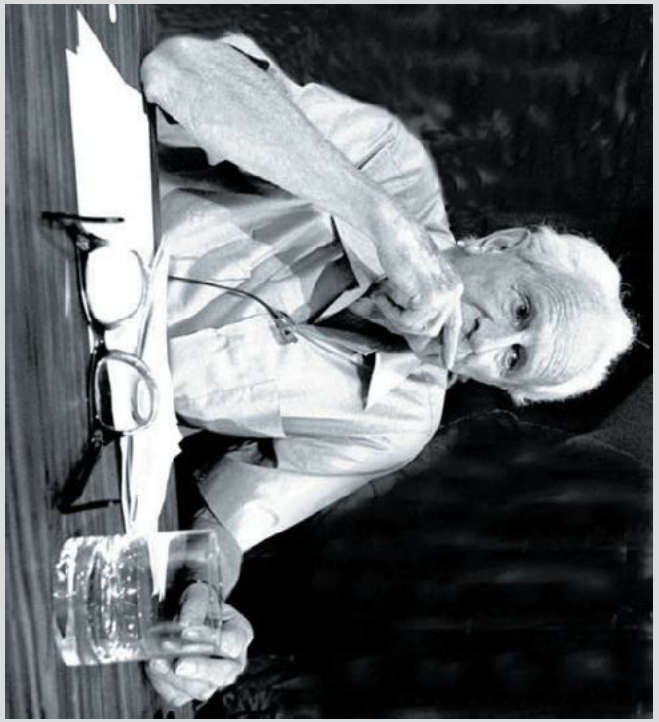

فلیمینگ جویل
له سوێدییەوە :عوسمان حەمەرەشید گوروون*

فرانکفۆرت

فەلسەفە وەك تیۆریی رەخنەگرانە

ڤۆلتەرەی

شـــێـــوازی بـــیرکـــردنـــەوەی فەلسەفەییانەی کۆمەڵایەتی، کە دواتـــر وەك تـــیـــۆری رەخنەگرانە یان قوتابخانەی فرانکفۆرت ناسرا، لەو کاتەوە دەستپێکرد کە ماکس هۆرکهایمەر Max Horkheimer (١٨٩٥–١٩٧٣)) ساڵی ١٩٣٠ بووە بـــەســـەرۆکـــی بـــەشـــی فـــەلـــســـەفـــەی کـــۆمـــەڵایـــەتـــی لـــە ئەنستیتوتی لێـــکـــۆڵـــیـــنـــەوەی کـــۆمـــەڵایـــەتـــی لە فرانکفۆرت. ئەم ئەنستیتوتە کە لە هەمانکاتدا هۆرکهایمەر خۆی بووە بە سەرۆکی،ساڵی ١٩٢٣ دامەزراوە،نەك تەنیا لە رووی فیکرییەوە، بەڵکو لـــەرووی دارایـــشـــەوە هەر سەربەخۆ بووە، بەڵام دامەزرێنەرانی بەتاییەتی فیلیکس ویـــل Felix Weil کە سەرەتا لایەنی دارایی بۆ دامەزراندنو بـــەڕێـــوەبـــردنـــی دەستەبەرکردبوو، بـــە باشیانزانی ئـــەم ئەنستیتوتە جۆرە پەیوەندییەکی لەگەڵ زانکۆی فرانکفۆرت هەبێت. لەگەڵ وەزارەتی پەروەردە رێکەوتن حکومەت موچە بۆ مامۆستایان دابینبکات، گەرچی ئەو دوو سەرۆکەی پێشووی سالانی بیستەکان هیچ نوێکارییەکی وایان ئەنجامنەدا، ئـــەم سەرۆکە نوێیە، (هۆرکهایمەر) کە ساڵی ١٩٢٥ بەهۆی نامەی دکتۆرا کەیەوە کە لەسەر کانت نووسیبووی ناوبانگی پەیداکردبوو، لە کاتێکی کەمدا توانی هەندێ گەنجی رۆشنفکر لە دەوری خۆی کۆبکاتەوە. خاڵی هاوبەشی هەموویان ئەوەبوو لـــەبـــری هـــەوڵـــدان بـــۆ دەسکەوتنی پلەوپایەی نێو ئەکادیمیاکان، ئەمان هەر هەموویان زیاتر ئارەزوویان لە لێکۆڵینەوەو توێژینەوە بنەڕەتییەکان بووە، سەبارەت بە کێشە فەلسەفەییە کۆمەڵایەتییەکان. کارکردن لەسەر تیۆرییەکی رەخنەگرانە دەربارەی کۆمەڵگە ئامانجی هاوبەشی ئەمان بووە.

سەرچاوەی سەرەکییان بریتی بـــووە لـــە ئـــایـــدیـــالـــیـــزمـــی ئـــەڵمـــانـــی (کانتو هیگل)و رەخنەگرانی وەك ماركس، نیتشەو فرۆید. گروپی نێو ئەم ئەنستیتوتە یەکەمجار کەوتنە

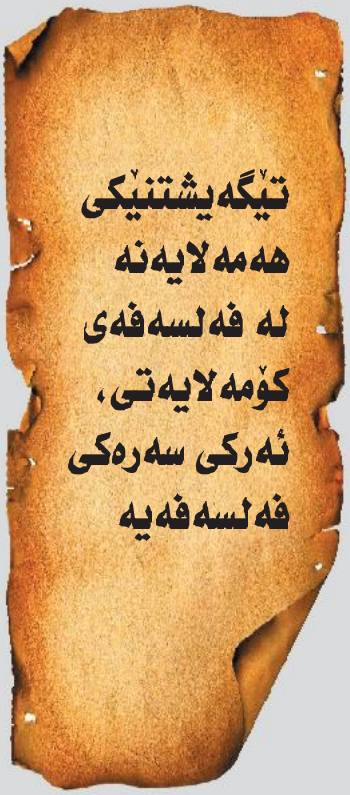

توێژینەوە لە نووسینەکانی ماركس لە سەردەمی گەنجیدا، بە تاییەتی "دەستنووسەکانی پاریس" کە ماوەیەکی کەمبوو دۆزرابوونەوە، سوودیان لێدەبینی بۆ دژایەتیکردنی بەرهەمە دواترەکانی ماركس. لێرەدا بەلای ماركسەوە لە تەمەنی گەنجێتیدا، کێشەی ئاڵۆسکاوی بەنامۆبوونی مرۆڤ وەك قۆناغێکی سەرەتایی بۆ ڕاڤەکردنەکانی دواتری "سەرمایە" سەیر نەکراوە، بەڵکو بەلایەوە ناوەڕۆکی سەرەکی تیۆرییەکەی بووە. هۆرکهایمەرو ئەوانەی دەوروبەری ئەنستیتوتەکە بەمجۆرە بوونە دامەزرێنەری شـــێـــوازێـــکـــی نـــادۆگـــمـــاتـــیـــزمـــی فەلسەفەییانە بۆ خوێندنەوەیەکی جیاواز لەوەی ئەوکاتانە باو بوو بۆ بەرهەمەکانی ماركس.

بیرە بنەڕەتییەکانی ئەنستیتوتەکە لەو وتانەوە کە هۆرکهایمەر لە ساڵی ١٩٣١ دا بە ناونیشانی(ڕەوشی ئێستای فەلسەفەی کۆمەڵایەتیو ئەرکەکانی ئەنستیتوێەك بۆ توێژینەوە کۆمەڵایەتییەکان) دەیگوتنەوە، شێوازێکی مەنهەجییان وەرگرت.

لـــە وانـــە گـــوتـــنـــەوەکـــانـــیـــدا، هۆرکهایمەر ویستویەتی پێناسەیەکی ڕوون بـــۆ ئـــەوەی پـــێـــیـــدەگـــوتـــرا فـــەلـــســـەفـــەی کـــۆمـــەڵایـــەتـــی بکات. کـــاربـــکـــرێـــت ســـنـــوورەکـــانـــی لـــەگـــەڵ شێوازە زانستییە گشتییە باوەکاندا دیاربیکرێ. خاڵی جیاکەرەوەی فەلسەفەی کۆمەڵایەتی بریتییە لە ڕاڤەکردنێکی فەلسەفەییانەی پێکەوە ژیانی مـــرۆڤ. " دەبـــێ بە پلەی یەکەم، کار لەسەر ئەو دیاردانە بکات، کە بەهۆی پێکەوە ژیانی مرۆڤ لە کۆمەڵگەدا بوونیان هەیەو قابیلی تێگەیشتن، وەك: دەوڵەت، عەدالەت، ئابووریو ئاین. بەکورتی تەنیا بـــۆ کەلتوری کەڵەکەبووی مادیو ڕۆحی مرۆڤ". "تێگەیشتنێکی هـــەمـــەلایـــەنـــە لـــە فـــەلـــســـەفـــەی کـــۆمـــەڵایـــەتـــی، کـــە لـــەســـەردەمـــی ئایدیالیزمی ئەڵمانییەوە، لە کانتو هیگلەوە پەیدابووە، ئەرکی سەرەکی فەلسەفەیە"[١]

هەر زوو هۆرکهایمەر هەستیکرد که ئەم ئەرکە پێویستی بە ئۆرگانێکی بەهێزهەیە، شوێنێك که چ هاوکارانی ناو خودی ئۆرگانەکەو ئەوانەش که لەدەرەوە بابەتیان بۆ دەهێنن، توانای بڵاوکردنەوەی بەرهەمەکانیان تیادا هەبێ. شوێنێکی وا دەبووە گرەنتی بەردەوامبوونو توانای ئیلهام بەخشینو کاری ڕەخنەسازی قوتابخانەکە. لەساڵی ١٩٣٢ دا هۆرکهایمەر توانی سەرچاوەی مادی بۆ دەرکردنی گۆڤارێك مسۆگەر بکات. ناوی (گۆڤاری لێکۆڵینەوەکۆمەڵایەتیەکان) بووە.(Zitsckrift für Sozialforschung)

لە نێوان ساڵانی (١٩٣٢-١٩٤١) بڵاوکراوەتەوە. دواتر دەرکەوت دەرکردنی ئەم گۆڤارە پلانێکی زۆر بە سوود بووە، لە ڕێگەی ئەمەوە قوتابخانەکە خۆی بە جیهانی دەرەوە ناساندو بیرو باوەڕەکانی خۆی گەیاند، بەڵام لەبەر هۆکاری سیاسیو دژایەتیکردنی ئەنستیتوتەکەو لەبەر ئەوەی زۆربەی ئەندامانی بە ڕەچەڵەك جوو بوون. ناچارکران وڵات جێبهێڵن. تەنیا ساڵی یەکەمو ژمارەی یەکەمی ساڵی دووەم لە ئەڵمانیا چاپکران.

ساڵانی تاراوگە

یەکەمجار ئەنستیتۆتەکە ڕوویکردە جنێف، دواتر برایە پاریسو لە کۆتاییدا ساڵی ١٩٣٤ لە نیۆرك گیرسایەوە. لەوێ بوو بە بەشێك لە زانکۆی کۆلۆمبیا. لەو سەردەمە پرۆتاگۆزیو گۆڕانکارییە خێرایانەدا، بوو بە پەناگەیەك بۆ کۆبوونەوەی ئەندامەکانی. جگە لە گۆڤارەکە دەستیشکرا بە چاپکردنو بڵاوکردنەوەی کتێبیش. هۆرکهایمەر خۆشحاڵ بوو بەوەی کە لە تاراوگەش دەتوانن گۆڤارەکە بە زمانی ئەڵمانی دەربکەن. ئەمو هاوکارەکانی

لێکۆڵینەوەی کۆمەڵایەتی" بریتی نییە لە جۆرێك دیسپلینی تایبەتی، بەڵکو زۆربەی لایەنە زانستییە هەمەجۆرەکانو ئاستی کاردانەوەکانیان دەگرێتەوە

بەڵایانەوە وابووە کە ئەمان لە دەسەڵاتدارە نوێیەکانی ئەڵمانیا چاکتر زمانو کەلتووری ئەڵمانی دەپارێزنو خزمەتیدەکەن. گەرچی زۆربەی هاوکارییە مادییەکان لە نیۆیۆرکەوە دەهاتن، بەڵام گۆڤارەکە هەر لە پاریس دەردەکرا. ساڵی ١٩٣٩ کە جەنگی دووەمی جیهانی بەرپابوو، هۆرکهایمەر هەستیکرد ئیتر ڕەنگە نەتوانن گۆڤارەکە لە پاریس بهێڵنەوە، لەو بارەیەوە نامەیەکی بۆ پەخشخانەکە نووسی، وەڵامیان دابووەوە کە وەزیری ڕۆشنبیری فەرەنسا(Jean Giraudoux) گوتویەتی بۆ ئێمە جێی شانازییە کە ئەو گۆڤارە بەردەوام لە فەرەنسا دەربچێ. ئەوکاتەی لەشکری هیتلەر پاریسی گرت، گۆڤارەکە گوازرایەوە بۆ نیویۆرك و چوار ژمارەی کۆتایی بە ئینگلیزی لەوێ دەرکرا.

ئەو بیستوحەوت ژمارەیە (ساڵی سێ ژمارە) کە لەمدوایانەدالە شێوەی کتێبدا پێکەوە چاپکراونەتەوە، یەکێکە لە شاکارە هەرە مەزنەکانی ڕۆشنبیری سەدەی بیستەم. هەروەك چۆن ئەنستیتوتەکە بێلایەنانە توێژینەوەکانی لە بوارە زانستییە جیاو دژبەیەکەکاندا بە شێوەیەکی ڕادیکاڵانە ئەنجامدەدا، کە ئەوکاتانە هیچ زانکۆیەك کاری وای لێنەدەوەشایەوە، هەر بەو جۆرە گۆڤارەکەش بەرجەستەکردنی پرۆگرامێکی هاوبەشو هۆشمەندانەی دژ بە ڕەوشی باوی ناو ئۆرگانە ئەکادیمییەکان بوو. لەژمارەی یەکەمدا پرۆگرامێك لەلایەن هۆرکهایمەرەوە نووسرابوو، کە لە وێدا ویستبووی چوارچێوەی لێکۆڵینەوە کۆمەڵایەتییەکان دیاربکات، بە شێوەیەك کە جێی"فەلسەفەی کۆمەڵایەتی" بگرێتەوە. "لێکۆڵینەوەی کۆمەڵایەتی" بریتی نییە لە جۆرێك دیسپلینی تایبەتی، بەڵکو زۆربەی لایەنە زانستییە هەمەجۆرەکانو

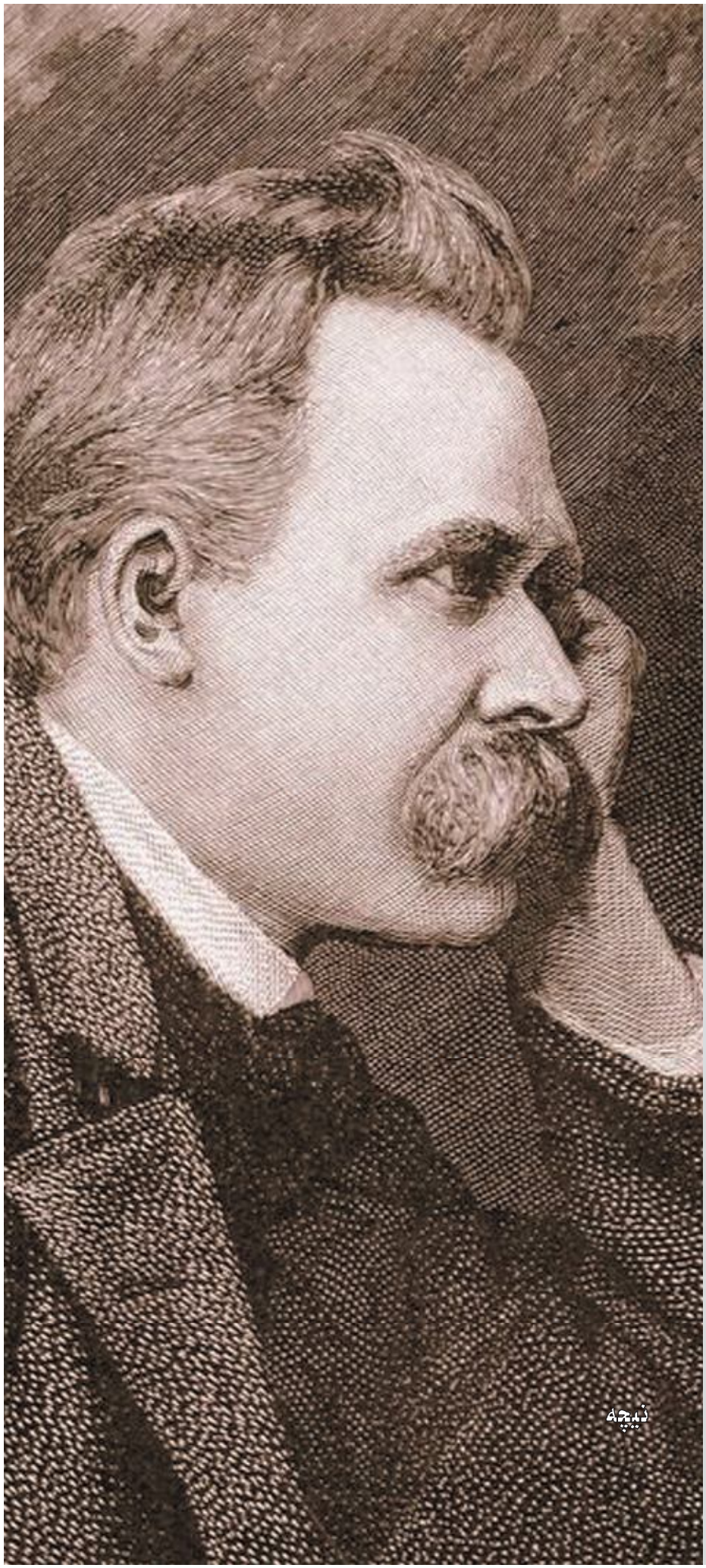

ئاستی کاردانەوەکانیان دەگرێتەوە کە هەموویان یارمەتیدەرن بۆ تێگەیشتن لە سەرتاپای کۆمەڵ. هۆرکهایمەر جەختی لەسەر ئەوە کردووەتەوە، کە گەرچی بە رەهایی پشت بە ئەزموونگەریش ببەستێت، نابێ لایەنی تیۆری فەرامۆشبکرێت. ناکرێ تەنیا بە باسکردنی فاکتەکان(کە بە ستروکتوری ئەزمونگەری نامۆن) لە لێکۆڵینەوە کۆمەڵایەتییەکان بگەین. تیۆری مەعریفە پێشبینی ئەوەی کردووە.

"کە لە ژێر رووبەری رووداوە پڕ فەوزاکانەوە ستركتوری وەڵامێکی نارۆشنی لایەنە کاریگەرەکان هەیە، کە ئێمە دەتوانین زانیاریان لە بارەوە وەربگرین. مێژوو لە لێکۆڵینەوە کۆمەڵایەتییەکاندا وەک شتێکی رەها و راستەقینە پەسەند نەکراوە، بەڵکو وەک یەکێک لە یاسا دینامیکییەکان سەیر دەکرێ. لەبەرئەوە زانیاری دەربارەی مێژوو زانستە"[3].

هۆرکهایمەر تەواو دەیزانی کە ئەنجامی توێژینەوە لە لایەنێکی تایبەتی کە دەکرێ لە لێکۆڵینەوەی کۆمەڵایەتیدا سوودی لێوەربگیرێ زۆربەی جارەکان خەسڵەتێکی کاتی و نەسەلمێنراویان هەیە. هەربۆیە ئەو لێکۆڵینەوانە دووربوون لەو جۆرە فەلسەفانەوە کە دەیانویست بگەنە دوا ویستگەی بیروبۆچوون. ئەمە دژ بەوە نییە کە هەندێک جار گۆڤارەکە چالاکانە بە پرسە فەلسەفەییە لاوەکییەکانەوە خەریک دەبوو. " بۆ هەڵبژاردنی بابەتێک،

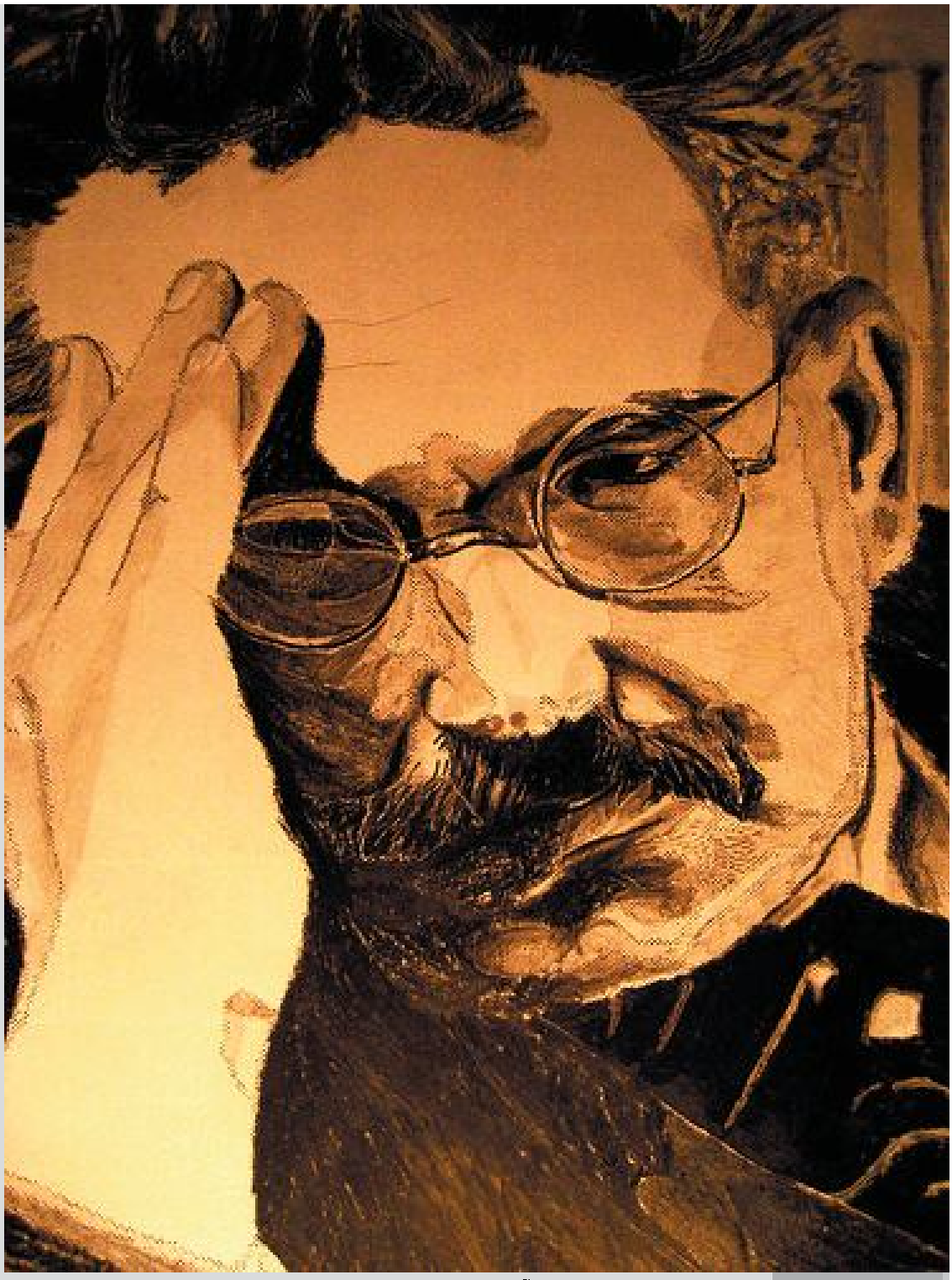

وانەر بنیامین

مەرج نییە لایەنگری ئەو بابەتە دیاریکراوە بیت، بەڵکو گرنگی بابەتەکەیە بۆ تیۆری کۆمەڵگە"[6]. لێکۆڵینەوەی کۆمەڵایەتی لەرووی ئەم بایەخپێدانە گفتوگۆ لەسەر کراوەوە لەگەڵ کۆمەڵناسی وەک بابەتێکی زانستی خاوەن ناسنامەی دیاریکراوی تایبەت نین، هەروەها بە پێچەوانەی کۆمەڵناسییەوە، لێکۆڵینەوەکانیان لە بواری ناسۆسیۆلۆجی وەردەگرن. لەمڕۆوە کۆمەڵناسی بۆ نموونە لە زانستەسروشتییەکان زیاتر نزیکی لێکۆڵینەوە کۆمەڵایەتییەکان نییە.

بە تێپەڕبوونی کات گۆڤارەکە لە بڵاوکردنەوەی بەرنامەکەی خۆیدا بووە سەکۆیەک کە لەوێدا تیۆری رەخنەگرانە گەشەیکردو دواتر رەنگی خۆی وەرگرت. لێرەدا ناوی چوار کەسایەتی کاریگەر شایانی باسکردنن:

= هیربێرت مارکۆز
Herbert Marcuse
١٨٩٨-١٩٧٩

بەوەی کە قوتابی مارتین هایدگەرو تێزی دکتۆراکەی لەسەر هیگل بووە، زوو ناوبانگی پەیداکردووە. هەر لە سەرەتاوە لەگەڵ ئەندامانی ئەنستیتوتەکە هاوبەشی دیالۆگەکان بووەو لە ساڵانی سییەکاندا، لە زۆربواردا رۆڵی سەرەکی هەبووە، وەک لە بواری فۆرمولەکردنی بە دیقەتی کاتیگۆریە گرنگەکانی نێو تیۆری رەخنەگرانەی کۆمەڵگە.

- تیۆدۆر ئەدۆرنۆ
Theodor W. Adorno 1898-1979

ئەمیش هەروەک

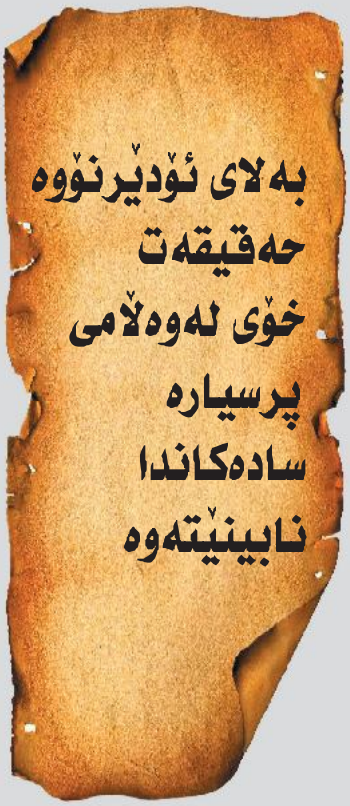

هۆرکهایمەر قوتابی ه. کۆرنیلیوس (١٨٦٣–١٩٤٧) بووە. بە نووسینی نامەی دکتۆراکەی ، لەسەر دەستی ئەودا، لەسەر کیرکیگارد، لێهاتوویی خۆی دەرخست، هەروەها ئەدۆرنۆ خەریکی لێکۆڵینەوە بووە لە ئاوازەکانی ئەلبان بێرگ (Alban Berg) و لە ساڵانی سییەکاندا لە بواری رەخنەی میوزیکیدا کاریکردووە. بەشێوەیەکی سەرەکی لە بواری ئیستاتیکاو میوزیکۆلۆجی لە گۆڤارەکەدا هاوکار بووە. بۆ نموونە ساڵی ١٩٣٢ وتارێکی بە ناوی (رەوشی میوزیکی نێو کۆمەڵگە) بڵاوکردوەتەوە.

= ئێریك فرۆم

Erich From 1900-1980

دەروونناسی وفەلسەفەی خوێندوە.

لەهەندێ لایەنی سەختو جۆراوجۆردا شوێندەستی لە دەروونناسیدا دیارە، بە تایبەتی لەو گفتوگۆیانەی ئەو سەردەمانە سەبارەت بە شێوازو چۆنیەتی پێکەوە گونجانی ماتریالیزمیو دەروون شیکاری لە ئارادا بوون.

- والتەر بنیامین

Walter Benjamin 1892-1940

سەرەتا لە بواری رەخنەی ئەدەبیدا چالاك بووە، هەرگیز بە شێوەیەکی فەرمی گرێدراوی ئەنستیتوتەکە نەبووە، بەڵام لە تاراوگەکەیەوە، لە پاریس بواری بڵاوکردنەوەی نووسینەکانی لە گۆڤارەکەدا بۆ رەخساوە. بنیامین رۆڵێکی گەورەی بینیوە بۆ ئەدۆرنۆ، چ وەك ئیلهامبەخشێکو چ وەك هاوڕێ بۆ گفتوگۆ لەگەڵکردن.

ئەم گروپە کەسە بوون کە لە ساڵانی سییەکاندا، ئەنستیتوتەکەیان گەیاندە ئەو پلە بڵندو پڕ ناوبانگە. هەڵبەتە کەسانی تریش بۆ ماوەی کورت یان درێژ کاریان تیادا کردووە. لەو ساڵانەداو ساڵانی دوای بەرپابوونی جەنگیش، بە پێی توانای ئابووری، ئەنستیتوتەکە یارمەتی دارایی پێشکەش بە پەنابەرە سیاسییە ئەڵمانییەکان کردووە کە لە ئەمریکا گیرساببوونەوە.

ئەوەی وەك لایەنی فەلسەفەیی بیووە مۆرکی ساڵانی چلەکان، هاوڕێیەتییەکەی نێوان هۆرکهایمەرو ئەدۆرنۆ بووە. ئەم کەسایەتییانە کە لە سەرەتاوە پێکەوە کاریانکردووە بوون بە نەخشە داڕێژەری (قوتابخانەی فرانکفۆرت). دوو کتێب کە لە تاراوگە و لە ئەمریکا بڵاوکراونەتەوە بە شێوەیەکی تایبەت سەرنجڕاکێش بوون. یەکێکیان ئەو پڕۆژە سۆسیۆلۆجییە بوو کە ئەدۆرنۆ سەرۆکایەتی دەکرد بەناوی **(The Authoritarian Personality)**

وەك هەوڵدانێك بۆ ئەوەی لە ستڕکتوری ئامادەگی تاکەکەسەوە بۆ بوون بە مرۆڤێکی فاشی خوێندنەوەیەك بۆ سەرهەڵدانی فاشیزمی بکەن. کتێبی دووەمیش بە هاوبەشی لەلایەن هۆرکهایمەرو ئەدۆرنۆوە بەناوی (دیالیکتیکی ڕۆشنگەری)یەوە (Dialektik der Aufklärung) ساڵی ١٩٤٧ دەربارەی مێژووی فەلسەفە نووسراوە.

ڕادیکالیزمی پاش جەنگ

ساڵی ١٩٤٩ هۆرکهایمەرو ئۆدیرنۆ وەك پرۆفیسۆری سۆسیۆلۆجیو فەلسەفە لە زانکۆی فرانکفۆرت گەڕانەوە بۆ ئەڵمانیای ڕۆژئاوا. ئەنستیتوتەکە دووبارە لکێنرایەوە بە زانکۆکەوە. لەوێ ساڵانی ١٩٥١–١٩٥٣ هۆرکهایمەر پلەی ڕاگری هەبووە.

پەنجاکان کە بە ساڵانی بنیاتنانەوەو جەنگی سارد ناسراوە. بۆ ئەنستیتوتەکە دەیەیەکی پڕ بەرهەمبووە، هەروەها ئۆدیرنۆ، کە لە هۆرکهایمەر گەنجتربوو، بوو بە بزوێنەری سەرەکی قوتابخانەکە، سەرنجێکی سەرپێیی لە بەرهەمە زۆرەکانی لەو ساڵانەدا، بە ڕوونی ئەوە ئاشکرا دەکەن. **Minima moralia, Reflexionen aus dem beschädigten Leben** کە بریتییە لەو تێبینییانەی لە نێوان ساڵانی ١٩٤٤– ١٩٤٧ نووسیویەتیو ١٩٥٥ بڵاویکردۆتەوە، هەمان ساڵ کتێبی

Prismen. Kulturkritik) (und Gesellscha چاپکردووە، ساڵی ١٩٥٦ Dissonanzen.) Musikinderverwalteten (Welt و هەر ئەوساڵە کتێبی Zur Metakritik der) Erkenntnistheorie. StudienuberHusserlund diephänomenologischen Antinomien) ، ١٩٥٨ کتێبی Noten zur literature)) ١٩٥٩کتێبی(Klangfiguren)ی باڵوکردۆتەوە. تەنیا بە وردبوونەوە لە ناونیشانی ئەم کتێبانەوە دەتوانرێ کەسایەتی ئۆدێرنۆمان بۆ دەربکەوێت، چونکە ئەمانە چاکتر لە هەر جۆرە باسکردنێکی تر لایەنە رۆشنبیریە بەرفراوانەکانی ئۆدێرنۆمان بۆ ئاشکرا دەکەن. بە هەمان لێهاتوویی زۆرەوە لە بوارە جیاجیاکاندا بە توانا بووە، لەبواری وەک فەلسەفە، میوزیکۆلۆجی، یان لایەنەکانی تری ئیستاتیکای شاکارە میوزیکی و ئەدەبییەکان هەر لە (باخ)ەوە تا (شوینبێرگ)، لە (هۆلدرین)ەوە تا (بێکێت). قوتابخانەی فرانکفۆرت لە کەسی ئۆدێرنۆدا وەک ئایدیا بەرجەستەبووبوو. کەسێتییە هەمەلایەنییەکەی شتێکی سەرپێیی و کاتی نەبوو، بەڵکو لە رووی فەلسەفەییەوە بایەخو تایبەتمەندێتی خۆی هەبووە. بەڵای ئەمەوە هەقیقەت خۆی لە وەڵامی راستەوخۆی پرسیارە سادەکاندا نابینێتەوە، بەڵکو شێوازی دەربڕینی زۆرزۆر جیاوازی هەیە، لەبەرئەوە ئۆدێرنۆ زۆر بە وردی مامەڵە لەگەڵ زماندا دەکات. بچوکترین جیاوازی زمان لە فۆرمولەکردنی وینەی راستەقینەی واقیعدا رۆڵی گرنگی هەیە. لێرەوە تێگەیشتنمان بۆ ستایلی سەختی نووسینەکانی ئۆدێرنۆ دەبێ. زمان بەلایەوە ئەوەندە گرنگ بووە، تەنانەت لە دوا کتێبیدا بە ناوی (١٩٦٩ Stichwörter)نووسیویەتی (یەکێ لە هۆکارەکانی گەرانەوەی بۆ ئەڵمانیا ئەوەبووە، کە تەنیا زمانی ئەڵمانی توانای دەربڕینی راستو رەوانی بیرو بۆچوونەکانی بۆ رەخساندووە).

بەمشێوەیە دەردەکەوێ کە ساڵانی پەنجاکان بۆ قوتابخانەکە سەردەمێکی پڕبەرهەم بووە، هەروەها ساڵانی شەستەکانیش لە پەنجاکان کەمتر نەبووە. لەم دەیەیەدا بوو کە قۆناغی دووەمی مەزنی خۆی بەدەستهێنا. جیاواز لە قۆناغی یەکەم ئەمجارە لەمساڵە پڕ رووداوانەدا، بە رادەی زۆر زیاتر، کەم تا زۆر بە خواستی خۆی، قوتابخانەکە لە ژیانی رۆژانەدا رۆڵێکی زیاتر ببینێ. هۆکاری سەرەکیش سەرکەوتنەکانی تیۆرییە رەخنەگرییەکە بوو، لە بارەی دژایەتیکردنی دەسەڵاتی تۆتالیتێریی و پشتگیریکردنی لەلایەن بزووتنەوەی قوتابیانی ئەڵمانیای رۆژئاواوە. جگە لەوانەش لە فەرەنسا لاوە رادیکاڵەکان لەم قوتابخانەیەدا تیۆرییەکی پتەوی هەمەلایەنەی رەخنەگرییان بینییەوە، کە دەتوانرا دەربڕینێك بێت بۆ بارە نامرۆڤایەتییەکەی ئەو کاتە.

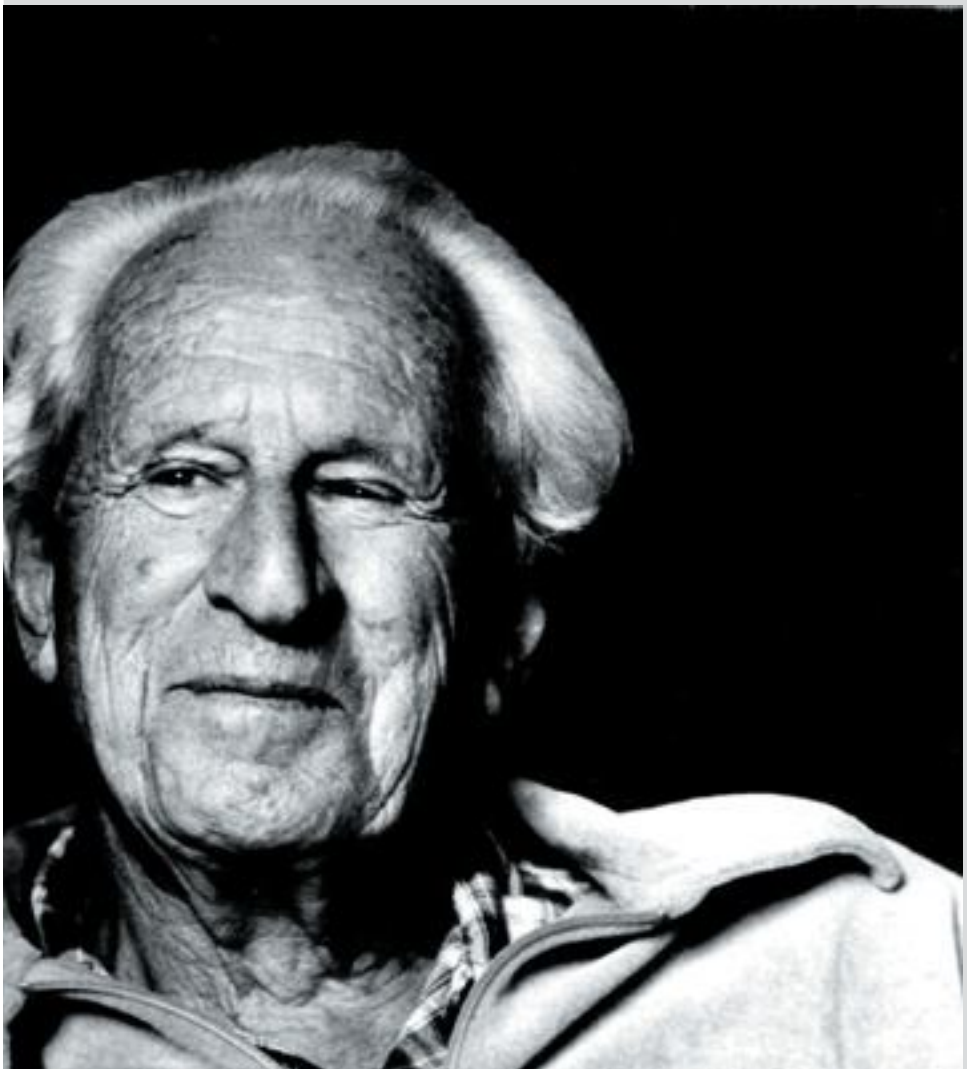

بەڵام گەرچی لاوە رادیکاڵەکان گەلێک هێزی خۆراگری‌و ئیلهامیان لە تێوریيە ڕەخنەگرییەکەوە وەرگرتبوو، نێوانی "بزووتەو ەکەیان‌و"قوتابخانەکە" زیاتر لێکترازان‌و دوورکەوتنەوەبووە، نەک پەیوەندییەکی هارمۆنی. ناکۆکییەکانیان سەبارەت بە هەڵسەنگاندن‌و ڕاڤەکردنی (کارل مارکس)بوو. هەروەک گاڵتەجارییەکی قەدەر، وا ڕێکەوتبوو بزووتنەوەکەی قوتابیان "ئەو مارکسەی ئەمان تازە پێی ئاشنا بووبوون" بەکاردەهێنا بۆ دژایەتیکردنی تیۆرییە ڕەخنەگرییەکە. ئەمە گەرچی وەک پێشتر باسکرا، بە پێچەوانەوە لە سااڵنی سییەکاندا ،مارکس یەکێک بووە لەو هێزانەی گروپەکەی لەدەوری ئەم ئەنستیتوتە گرد کردبووەوە. هەڵبەتە قوتابیان هەقیان بوو، چونکە مارکس لە پەنجاکاندا هەمان ئەو ڕۆڵەی نەبووە بۆ تیۆرییە ڕەخنەگرییەکە، کە لە سییەکاندا هەیبووە. لە یەکێ لە کۆبوونەوە گشتییەکاندا کە قوتابخانەکە تیایدا بەشداربووە، ئۆدێرتۆ هەوڵیدلاوە وەاڵمی ئەو پرسیارە بداتەوە، کە ئایا بۆچی قوتابخانەکە پشتیکردوەتە مارکس؟

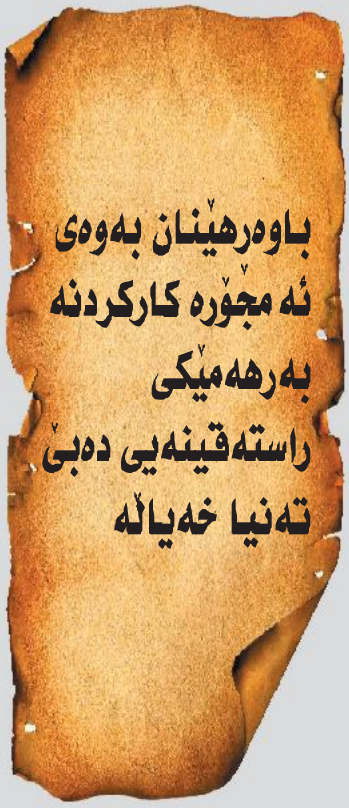

ئەوەش لە ساڵی ١٩٦١دا بوو، ئەوکاتەی لەلایەن کۆمەڵەی سۆسیۆلۆجی ئەڵمانییەوە لە توبینگن کۆنفرانسێک سازکرابوو، کۆبوونەوەکە بە سەرپەرشتی کارل پۆپەرو ئۆدێرنو بەڕێوەدەبرا، زیاتر بۆ ناساندنی قوتابخانەکە بوو، دواتر بە کۆنفرانسی خەباتی پۆزەڤیتزم ناوی دەرکردو وتارەکانی کۆنفرانسەکەش لە کتێبێکدا بەو ناوەوە چاپکران.

بۆ ئەو پرسیارەی لای سەرەوە، ئۆدێرتۆ سێ وەاڵمی پێشکەشکردووە: یەکەم: ئەو تیۆرییەی مارکس داینابوو لە نێوان جەنگی یەکەمو دووەمدا فۆرمێکی تەواو دۆگماتیزمی وەرگرتبوو (ئەو فۆرمەی سۆڤییەت بەخشیبووی بە مارکسیزمی). دووەم: بیرۆکەی گۆڕینی جیهان لەم تیۆرییە دۆگماتی‌و ستاتیکییەدا بووە بە ئایدۆلۆجیایەکی پەتی بۆ خزمەتو ڕازاندنەوەی دزێوترین شێوازی چەوساندنەوەی مرۆڤ. (وەک ئەوەی لە یەکێتی سۆڤییەتو ئەوروپای ڕۆژهەاڵت باسدەکرێ). سێیەم: سەردەمی ئێستا هەمان ئەو سەردەمە نییە کە مارکسی تیا ژیاوە. ئەو سەردەمە بوارێکی ڕاستەقینە هەبووە کە ڕۆربەی خەڵکی تیۆرییەکە پەسەند بکەنو ببێتە هۆکار بۆ گۆڕانکاری بنەڕەتی لە کۆمەڵگەدا. ئێستا وا دیارە پێچەوانەی ئەوەیە. کەس ئێستا ئامادە نییە لەبەر ڕۆشنایی تیۆرییەکی وادا ئامادەبێ بۆ کارکردن. باوەڕهێنان بەوەی ئەمجۆرە کارکردنە بەرهەمێکی ڕاستەقینەیی دەبێ تەنیا خەیاڵە.

دواتر ئەم بۆچوونە لە لایەنێکی چاوەڕوانەکراوەوە، ڕووبەڕووی ڕەخنەبووەوە، ساڵی ١٩٦١ کەس ئامادە نەبوو بەهۆی زانستێکی تیۆرییەوە ئامادەبێ بۆ کارکردنێک،

هێربیرت مارکوز

بەڵام لە ساڵانی دواتری شەستەکاندا ڕەوشەکە گۆڕا، بەوەی کەسانی خاوەن چالاکیو خۆپیشاندەران بوون بە پێشەنگی بزووتنەوەکەی قوتابیان. تەنانەت ساڵی ١٩٦٨ بارەگای ئەنستیتوتەکەش داگیرکراو کار گەیشتە ئەوەی ئۆدێرنۆ دلوای یارمەتی لە پۆلیس بکات. پۆلیس هاتو بارەگاکەی بە خۆپیشاندەران چۆڵکرد، هەروەها لە وەرزی بەهاری ١٩٦٩دا، دوای دووجار شکستهێنان، ناچاربوو لەبەر ڕێگرییەکانی قوتابیان دەسبەرداری وانە گوتنەوەکانی ببێ.

هەردوو نوێنەرە(کۆنەکەی) قوتابخانەی فرانکفۆرت ڕووبەڕووی ئەو ڕەخنەیە بوونەوە، کە ئەمان لەڕووی تیۆرییو پراکتیکەوە هاوسەنگ نین. ڕاستە ئەوان گەشەیان بە هێڵە بنەڕتییەکانی تیۆرییەکەی ڕەخنەگرانە بۆ کۆمەڵگەدابوو، بەڵام ئەوان ئامادە نەبوون بۆ ئەو دەرهاویشتانەی لە پراکتیزەکردنەکەیەوە دەهاتنە پێش. بە بۆچوونی قوتابییەکان لەبەر ئەوەی ئەوان بەگومان بوون لە گۆڕینی کۆمەڵگە لەڕێگەی پەلاماردانی ڕاستەوخۆوە بەو هۆیەوە نە خۆیان بەشداربیان لە چالاکییە تۆندوتیژییەکاندا دەکردو نە خەڵکیان بۆ هاندەدا، کەواتە ڕووخاون، لەبەر ئەوەی ڕێگەیاندەدا شتەکان بە ڕەوتی ئاسایی خۆیاندا بڕۆن، کەواتە بە ڕەوشەکە ڕازین گەرچی بە ئاشکرا دانیپیانانێن.

بە پێچەوانەی مارکۆزەوە، کە بەلایەوە قوتابیان هێزی گۆڕینی کۆمەڵگەن، "ڕاپەڕینەکە" بەلای هۆرکهایمەرو ئۆدێرنۆوە چالاکییەکی نارەسەنو نا دروست بووە. هەروەك ئۆدێرنۆ لە بەرنامەیەکی ڕادیۆییدا بەناوی "هەستی ڕووخان" ساڵی ١٩٦٩ گوتویەتی:"لەم کاتانەدا هیچ جۆرە فۆرمێکی بڵندتر بۆ کۆمەڵگە لە بەرچاودا نییە". هەروەها هەمان ئەو کەسە چالاکانەی دلوای یەکێتی نێوان تیۆرییو پراکتیك دەکەن، هەر خۆیان بە پێچەوانەی دلواکەی خۆیانەوە، لێکیان جودا دەکەنەوە. لە ڕەوشێکی دیاریکراوی مێژوویدا، کە جێبە جێکردنی تیۆرییەکە کارێکی ئەستەمە، دەبێت بە شیوەیەکی کوێرانە پراکتیزەی بکەن. لە چاوپێکەوتنێکدا بۆ وەڵامی ئایا چی لەتوانادایەو دەبێ چی بکرێ؟ ئۆدێرنۆ بەکورتی وەڵامی دلوەتەوە:

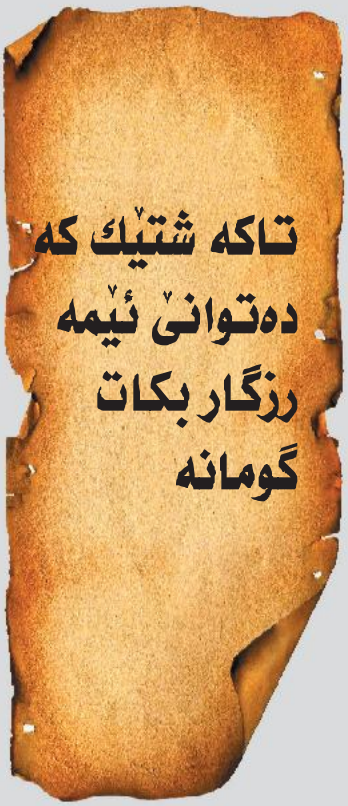

"من نازانم، تەنیا دەتوانم بەتەواوی شیکار بۆ ڕەوشەکە بکەم. لەمبارەیەوە پێموایە گەرتۆ هەر لە ئێستاوە ڕەخنەت هەیە، ئەوا ئەرکی ئەوەت لەسەر شانە بڵێیت چۆن ڕەوشەکە چاکتر دەکرێت. ئەوەش بەلای منەوە وەك حوکمێکی پێشینەی پارێزگارانەیە."

دواتر لە چاوپێکەوتنەکەدا ئۆدێرنۆ زیاتر ڕۆدەچێتە نێو وەڵامەکەوە، بەوەی کە دەبێتە لایەنگری ئەو دەرئەنجامەی (سی. دی. گراب)ی شاعیر ١٨٠١–١٨٢٦ پێیگەیشتووە کە دەڵێت: "تاکە شتێك کە دەتوانێ ئێمە رزگار

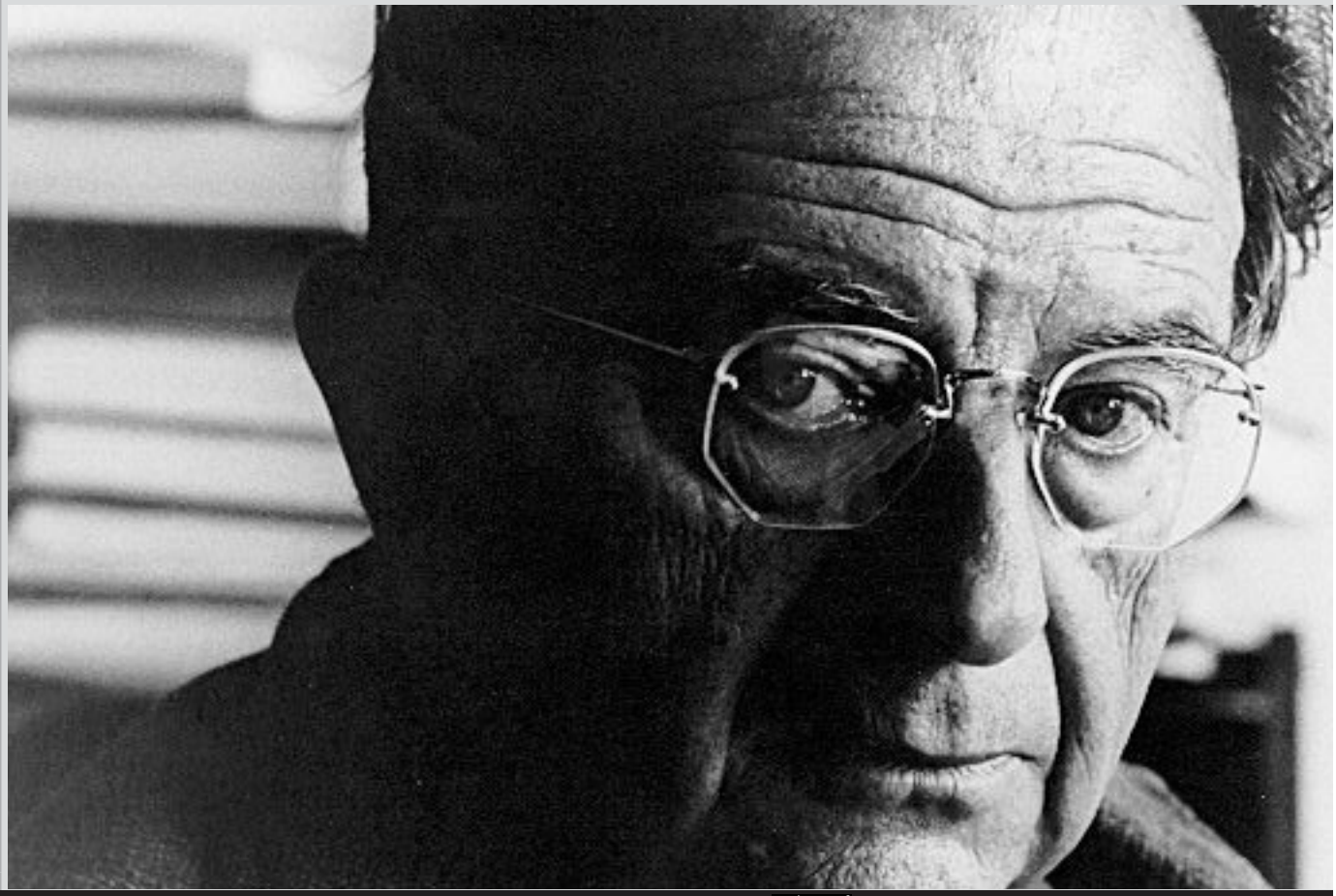

ئەریك فرۆم

بکات گومانە." ئەمە وەك نامەیەکی تایبەتی بۆ قوتابییە چالاکەکانی نێو بزووتنەوەکە بەم شێوەیە دەبێت:

ئەوە ئاگرخۆشکردنە، بەڵام ئەوەندەش ناعەقڵانی نییە، هیچ گومانم نییە کە خەڵکی سەبارەت بەم جیهانەی تیایدا دەژین، نیگەرانن، رەشبینن، بیرکردنەوەی نێگەتیڤیان هەیە. بە پێچەوانەوە ئەو کەسانە تەسك بینن کە بە ناقۆڵایی دەیانەوێ ئەو نیگەرانییە مەوزووعییە بە هاتو هاواری گەشبینانەو کردەوەی بەپەلە داپۆشن، هەر بۆ ئەوەی باری دەروونی خۆیانی پێ ئاسانتر بکەن.

باشترین وەڵامی پۆزەتیڤ کە لە ئۆدیرنۆوە دەستبکەوێ وەك رێگە نیشاندەر بەکاربهێنرێ ئەوەیە: فەلسەفە تاکە رێگەیە کە تائێستا شیاوی بەکارهێنانە، کەواتە " تەنیا ئەو بیرە سازشنەکەرە، رەخنەگرییەی کە نە دەسبەرداری وەعی خۆی دەبێو نەهیچ هێزێك دەتوانێ بۆ هیچ کارێك ملی پێکەچ بکات. لە راستیدا ئەوەیە کە کۆلنادا.

*ئەنستیتوتی لێکۆڵینەوە کۆمەڵایەتییەکان

سەرچاوە:

VÅR TIDS FILOSOFI

بەرگی یەکەم، ١٩٩١ .

[1] Horkheimer, Max Die gegenwärtige Lage der Sozialphilosophie und die Aufgaben eines institut fur Sozialforschung, frankfurt 1931 s.3

[2] Zeitschrift fur Sozialforschung, Munchen 1970

[3] Zeitschrift fur Sozialforschung , årg I,s I, (1932, 1970).

[4] Zeitschrift fur Sozialforschung, s,II (1932, 1970).